

GYULA KRÚDY,
MAĎARSKÝ PREDSTAVITEĽ
IMPRESIONISTICKEJ PRÓZY
(1878–1933)

Kto rád vyhľadáva v umení dekoratívne črty minulosti, idylické ovzdušie zašlých čias, môže smelo siahnuť po románoch a novelách Gyulu Krúdyho. Tento plnokrvný, ale zároveň hanblivý kronikár maďarského života, priam nabitý obrazotvornosťou, predstavuje nám v dúhových, pastelových farbách tajomný, stratený maďarský svet. S nevyčerpatelnou rozprávačskou vášňou zobrazuje zaradom svoje postavy, vyžívajúce sa v starobyľom prostredí: krásavice so širokým srdcom a tragickými láskami, dámy z polosveta, ktoré už vyšli z remesla, ale ešte nestratili pôvab, necudné milostnice, svätice, čo zvädli bez lásky, básnikov vo vyčaptaných topánkach a úzkych pantalónoch, tuberkulózných novínárov, večne lačných a smädných starých mládencov, a v galérii čudákov toho najčudnejšieho — Eduarda Alvincziho, cestujúceho na červenom poštovom koči. Tento despota, bývajúci v hoteloch ako nejaký orientálny vládár, nemá vek, má len minulosť dávno vyburčených lások a súbojov s celým radom legiend okolo nich, pričom v dreni legiend o ňom skrýva sa vždy zrnko-dve všednej skutočnosti.

A práve to je kľúčom čara Krúdyho spisov, jeho nenapodobiteľný impresionistický rozprávačský hlas, v ktorom sa snúbi rozprávka a legenda so skutočnými prejavmi života.

Ako väčšine umelcov, aj Krúdymu dávajú prvé impulzy zážitky z detstva, atmosféra rodného domu, láska domova. Nyirský kraj — narodil sa v Nyiregyháze roku 1878 — prepúšťa ho do sveta so zážitkami pre celý život

ako mládenca, ktorý už od štrnásteho roku narába perom, a od štyridsiatky až do smrti čoraz väčšími živí jeho obrazotvornosť ako nevyčerpateľný prameň. V rodnom dome dozvedá sa od svojho deda, dôstojníka z oslobodzovacích bojov roku meruósmeho, o legendárnych činoch generála Damjanicha, tu sa mu dostane do rúk Petőfi, jeho ideál jazykovej dokonalosti, tu sa dozvie o druhom dobrodružnom členovi rodiny, o legendárnom hrdinovi roku 1848 Kálmánovi Krúdy, „bájnomy rytierovi“ svojich neskorších diel.

Mysel mal záдумčivú, nepokojnú. „Ušiel som z rodného domu, aby som sa stal novinárom,“ napíše vo svojich vyznaniach. Má po maturite a dovŕšil práve šestnásty rok, keď začína novinárčiť v Debrecíne. Odtiaľ sa dostane čoskoro do Veľkého Varadína, žičlivejšieho pre literárny život, a v roku milénia, 1896, ako dvadsaťosemročný do Budapešti.

Na konci storočia a v rokoch na prelome stáročí začínajú najlepší predstavitelia maďarskej literatúry, Zoltán Thúry, István Tömörkényi a Sándor Bródy, poukazyvať na žeravé problémy čias a položia základy maďarského kritického realizmu. Krúdyho, hoci aj on vyjadruje úpadok svojej triedy, nemôžeme však nazvať realistom; jeho tvorivú metódu možno prirovnať najskôr k francúzskemu impresionizmu s maďarskou vôňou a stavmi duše. Ľudí a osudy pociťuje poväčšine stavmi duše, dáva hlas poliam a horám, svetu močarísk, zaľudnených zbojníkmi a plných tajomstiev. Jeho romantické sklony sú pritom, pravda, prežiarené mocnou vitalitou a vnímavé aj voči realitám života. Lebo o pustnúcim svete nyírségskych kúrií, o úpadku šľachty vie písať aj odhaľujúco a v skutočných farbách, ako písala v tom istom čase Selma Lagerlöfová o svojej užšej domovine, o šľachtických hniezdach švédskeho Wärrmlandu, o Göstovi Berlingovi a o dvanástich gavalieroch pani Ekebyovej.

V Budapešti stáva sa Krúdy spolupracovníkom viacerých novín, literárnych revuí a časopisov. Jeho časo-

pisecské práce by vydali takmer sto samostatných zväzkov; okrem vlastného mena — aby zatajil svoju očividnú plodnosť — používal v novinách aj neprehľadný počet pseudonymov. Popri románoch a poviedkach s dlhším dychom napísal na stá fejtónov; sú medzi nimi práce podenkové, ale väčšina si zachováva trvácú hodnotu, nadovšetko tie, čo venoval svojim obľúbeným básnikom a spisovateľom. Jeho „Portréty spisovateľov“ tvoria dva hrubé zväzky — zvečnil v nich päťdesiat maďarských spisovateľov s vlastným svojským vkusom a ľudskou jemnosťou. V strede jeho záujmu o literárnu históriu bola pokroková maďarská minulosť, tragické zápasy z epochy osvietenstva a Martinovičova tragédia, o ktorej napísal dramaticky pôsobivý menší román „Uhorskí Jakobini“.

O jeho „Portrétach spisovateľov“ poznamenáva Sándor Kazocsa, jeden zo znalcov jeho životného diela, vo svojej štúdiu:

„Nastolil veľa problémov, osvetlil literárne hnutia, upozornil na literárne nedostatky a pokriveniny. V jeho kritike nikdy nebolo osobného ostria, vždy ho zaujímajú zásady a pre ne tiahne do boja. Najsympatickejšou črtou jeho spisovateľských podobizní je vrúcnosť, s akou sa vyjadruje o svojich významnejších i menej významných súčasníkoch a s akou hodnotí ich význam. Jeho pero sa nikdy neriadi malicherným záujmom nejakej kliky, o prostredných spisovateľoch sa vyjadruje rovnako ušľachtilo ako o veľkých. Nikdy sa nechvasce prednosťou vlastného talentu, je čistým a pokorným vyznavačom dokonalosti, a práve vďaka tejto prostote je jeho dielo aj dnes nadčasové.“

Necelých desať rokov, od roku 1910 do revolúcie, môže sa tešiť úcte a poctám veľkého, uznaného spisovateľa. Cez vojnu nepatrí ku spisovateľom, ospevujúcim „oceľový kúpeľ“, a nezvyčajne triezvo — ak nechceme povedať, že očami revolucionára — píše na príkaz ľudskosti svoje „Peštianske listy“ do najvýznamnejšieho maďarského denníka tých čias, do Magyarországu.

Ako Zsigmond Móricz, najväčší maďarský prozaik nášho storočia, aj on pracoval do úmoru, bol však oveľa nešťastnejší od svojho veľkého súčasníka; jeho zdravotný stav sa rok čo rok zhoršuje a zápasí s ťažkými hmotnými starosťami, pretože vydavatelia zaobchádzajú s jeho knihami naozaj macošsky, hoci sú veľmi hľadané a jeho najobľúbenejšie, najčítanejšie romány nedostať ani v antikvariátoch. Roku 1925 vydalo mu Athenaeum, najväčšie vtedajšie maďarské vydavateľstvo, dokonca desaťväzbové vybrané spisy, lenže toto podujatie prinieslo skôr zisk vydavateľovi a málo pomohlo samotnému Krúdyemu, korumpovanému zálohami a prinútenému predávať svoje diela za groš.

V posledných rokoch života umárali ho ukrutní žalárnici: bieda, choroba a predčasná staroba. Cena Baumgartnerovej nadácie mu ako-tak umožní jeden bezstarostnejší rok života a veľká cena PEN-CLUBU, ktorú dostal neskôr, ide na splatenie dlžôb a rozplynie sa mu medzi prstami. Jeho zdravotný stav, podkopaný výstredným spôsobom života, ho čoraz častejšie pripútava k lôžku, a keď vo veku päťdesiatich piatich rokov, na jar 1933, umiera, jeho smrteľnú posteľ obklopuje priam symbolická tma: v byte mu vypli prúd, pretože nebol schopný zaplatiť účet zaň.

Táto skutočnosť je hroznou obžalobou nielen vydavateľov a zodpovedných redaktorov novín — v posledných rokoch iba jediný denník uverejňuje jeho fejtóny a state — ale aj obžalobou Horthyho režimu a jeho oficiálnych kultúrtrégrov, ktorí nepostihli osihotenú veľkosť Krúdyeho umenia a neodpustili spisovateľovi, že sa roku 1918 zúčastnil spoločne so Zsigmondom Móriczom na delení pôdy v Kápolne a že o tomto svojom veľkom zážitku — o najozajstnejšom stretnutí s maďarským roľníkom — napísal otriasajúcu reportáž („Rozdeľovanie pôdy v Kápolne“). A neodpustili mu ani ďalšie a novšie hriechy, fakt, že o niekoľko mesiacov nato sa s rovnakým nadšením postavil za idey Maďarskej republiky rád.

„Červený poštový koč“ napísal Krúdy v najplodnejšom svojom období, roku 1913, zbavený hmotných starostí a pri dobrom zdraví, pričom osobitnú príťažlivosť dodávala tomuto románu ešte pred jeho knižným vydaním skutočnosť, že ho pri ohromnom záujme verejnosti vydával na pokračovanie najobľúbenejši vtedajší literárny časopis *A Hét*.

Krúdy krátko po príchode do Budapešti opisuje svoje prvé dojmy v novele „Mladosť“ takto:

„Do Budapešti prišiel ráno medzi piatou a šiestou . . . Očarila ho haravara, s akou ho privitala stanica . . . Širokou Kerepešskou kľukatili sa hrubé stuhy ľudí dopredu, dnu do mesta, kde búšil život. Prišla mu na myseľ veta z ktoréhosi francúzskeho románu o mladom hrdinovi, statočnom rytierovi, ktorý zaklopal nohou na bránu stredovekého mesta so slovami: ‚Toto mesto si podmaním . . .‘“

Akiste toto hrdé vyhlásenie mladého spisovateľa mal na mysli Endre Ady, keď nazval „Červený poštový koč“, tú „dojímavú, vzácnu, skvelú knihu“, knihou „podmaniteľskou“. V tom istom čase oduševňoval sa týmto románom Sándor Bródy, oslavovaný a obdivovaný dramatik:

„Som šťastný, ak môžem vyhlásiť: jeden z mojich spisovateľských druhov našiel sám seba. A teraz má slovo čitateľstvo. A vydavatelia, ktorých hneď upozorňujem: je tu spomedzi nás niekto, na ktorom poriadne zarobia.“

Bródy trafil klíncec po hlave: vydavatelia poriadne zarobili, no spisovateľovi ušli sa len omrvinky.

„Červený poštový koč“ a „Jesenná cesta na červenom poštovom koči“, ktorú vydal Krúdy o štyri roky neskôr, roku 1917, sú popri „Podolinskom strašidle“, známom už v slovenskom preklade, jeho najčítanejšie a najobľúbenejšie romány. Stretávame sa v nich dnes síce s nezvyčajným, ale aj napriek svojmu impresionizmu sympatickým spisovateľským zjavom, v ktorom by bolo chybou vidieť slabého pozorovateľa len preto, že jeho predstavivosť lieta voľnejšie, skôr sníva ako pozoruje a rozpráva

nám príbehy s bujnou fantáziou tak, že ich domyslenie ponecháva na nás, na čitateľov. Mnohým čitateľom práve voľná konštrukcia a medzerovitosť podnecuje tvorivú fantáziu a spôsobuje rozkoš, a aj to je jedno z tajomstiev Krúdyho čara.

A či nie je rovnako podmaňujúci aj Krúdyho štýl, v ktorom sa preplietajú melancholické a nostalgické postavy z konca storočia s celkom životnými, skutočnými figúrami? Ako vo väčšine jeho diel, aj v týchto románoch chce svojim obdivuhodne výrazným jazykom, originálnymi, obrazne sýtymi metaforami a hromadením prívlastkov len ozvláštniť dvojité tematický kruh sna a skutočnosti. Do jeho živelného romanticizmu, do jeho hlasu, ktorý vie hovoriť o ženskej kráse iba s nadšením, zakaždým sa primieša nejaký skutočný prvok, diktovaný triezvosťou a potláčajúci jeho vzletnosť a idealizmus. Lež nájde sa vari čitateľ, čo má rád romantiku a nevypočul by si vďačne kvetnaté — no nikdy nie malicherné — spomienky skúsených krásavíc na svojich vášnivých, mocných milencov, alebo by si nesadol rád za slávnostný stôl Eduarda Alvincziho v starom Bielom koni, prikrytý damaškovým obrusom a ozdobený striebornými svietnikmi, aby si pochutnal na znamenitej drobkovej polievke chýrnej kuchárky Enyingičky, na jej tvarohovom pudingu, na sviečkovici, upečenej v maslovom ceste, a uchlipol si k tomu z kráľovských vín?

A ešte zopár poznámok ku Krúdyho postavám, na ktoré som upozornil už v úvode:

V senzibilnom Kazimírovi Rezedovi, obdivovateľovi Turgenevových hrdinov, ktorý si v záchvate wertherovskej melanchólie strelí do srdca, akoby bol Krúdy náčrtol tak trochu vlastný portrét, kým v Eduardovi Alvinczim, majiteľovi červeného poštového koča, predstavuje nám posledného rytiera stratenej triedy. V Alvincziho koči, odvážajúcom záдумčivých cestujúcich do krajov sna, stretávame sa s ľuďmi, poznačenými stigmou úpadku a upozorňujúcimi na seba romanticky snovým životným pocitom, čudáctvami a zvláštnymi záľubami,

ale popri Alvincziho koči a jeho cestujúcich je v týchto dvoch románoch ešte aj iný, reálnejší svet: skvele ozvláštnená, bohatá galéria drobných budínskych ľudí, čašníkov, herečiek a novinárov. A aj táto ľudská galéria nám dokazuje, že Krúdy, ktorý tiež pochádzal z džentrickej rodiny, nebol na prelome storočia ani neskôr, v horthyovskom Maďarsku, prisluhovačom džentrickeho vkusu.

Krúdyho spisovateľský portrét by bol neúplný, ak by sme nepoukázali naostatok na to, ako znamenite poznal typickú maďarskú krajinu, Dolnú zem, a nakoľko mal porozumenie aj pre slovenskú zem s jej ľuďmi, horami, povestami a legendami. Mieru tohto porozumenia môžeme oceniť jeho románom „Podolinské strašidlo“. Aj preto si tento Adyho súčasník, popri Zsigmondovi Móriczovi najpopulárnejší reprezentant maďarskej modernej prózy vo svojej vlasti, zasluhuje, aby sa slovenský čitateľ zoznámil aj s touto jeho knihou.

VIKTOR EGRI